

Ireta indijenecha Méjiku anapu ka Octavio Paz

Eleuterio Olarte Tiburcio

Octavio Paz k'éri jánaskatiispti, karari ka juramuti enka kánikua jarhuajpika eratsikuimpiichani jinkuni eska uánikua jási uantaniataecha eratsinantapirinka arini k'éri nasioni.

Tumpiiparintki uékaspti mítikuikani ióntki anapuichiri ampe enkaksi ixu irekaka, jimposi uánikua ampe karantapti Mesoamérica anapu ireteecheri arini karakata jimpo "Obras maestras de México en Paris" Paris karaspti, marsu kutsi 1962; uéxurhini jimpo; uanatasinti eska ireta amérika anapuicha táchanksi t'arhexespti, ireteecha europa "viejo mundo" anapuicha jarhuajperaspti k'uiripini, jánaskua jinkuni ka amérika anapuicha jánkuarhispti iámentu ampe kueraani, júksakua, jánaskua, karakua ka iámintu jási mimixekua:

"...Andes ka Mesoamérica anapu iretecha...jantiichanksi kueraanasti ka jantiichanksi t'arhexesti. Máteru ireta parhakpeni anapu iauani jarharetiani tsimani k'éri japonta jimpo, echeri kutsariichani jimpo, juáta ka selvaechani jimpo, nóksi mítiaparini tsipitiichani máteru continente anapuichani... jánkuarhisptiksi kueraani iámentu ampe, tsíri jatsikua, p'urhejkukua ka karakua jamperi, Tukupachaechani ka jánaskua. Urhetaksi uéenaspti: tsíri, t'irekua urhetatki anapu, áampe anatapue kueraakataesti, k'uiripuri jánaskua jimpo. Kueraani tsírini sánteru k'éri ampeesti eska iákateecha ka uantanskuicha ka uénekuecha. Jakajkusinkajchi eskaksi eratsispka. K'uiripu jakajkuasinti kueraakateechani jimposi tsírini komarhijti eska acha kuerajpirini. Sánteru k'éri jinteesti eska acha diosini t'irenasinka" ... "tsíri áampe tsípekuerku tsikinskue, sánteru k'éri k'uiripuri kueraakataesti..."

Máteru karakatarhu "Reflexiones de un intruso" Echeru karakata 1986 uéxurhini jimpo ka xarhatanasti revista Vuelta No. 22, enero 1987, uantantasinti na xáni ireta indijenecha t'arhexeka, uantasinti eskaksi k'éрати ireteepak ka nóksi kúnkorhespti máteru iretechani jinkuni arini parhakpeni:

"Iretecheri uekatsemapakua uarhiperataeri uekatsemapakuesti, kúnkorhekuiiri ka inchaakutsperakuiri iretechani jinkuni, máteru eratsikua, jánaskua, amponaskua ka mínteecha jinkuni. Eska biología arhikata, uekatsemapakua uéentasinti uantantani ka mójtakukuarhesinti; méntku enka iétakuarhijka ka enka ma anatapuni mójtsitajka ménku tsínchesinti ma ampe. Xáni ióni jantiajku uekatsemapakua mesoaméricaeri jimposi xáni uinapikuarhiti ka ménteru jimposi no ma ampe uinapiti. Uinapikua jimpoka jantiajku t'arhexekuarhipka: noma ampe kánkuasinti máteruichani..."

Ístu sési uantantasinti jimpoka xáni sési t'arhexepka karakuiri ampe, uantasinti eska atanskatecha karakataeska enkaksi uantantajka úkuarheta, uekatsemapakua, mítekua, jakajkukua, jánaskua ka uánekua ampe:

"Xáni ampe uantantajka máyecheri karakua, enka nótki niáraanka iámentu ampe míteni, exerasintijtsini uekatsemapakua ióntki anapu. Sánteru k'éri ampeesti enka máyeecha úka nóksi jorhenkorhenkusi úpti amponaskasptiksi auanteri ampe, ...karantasptijtuksi iákateecharhu uekatsemapakua, p'urhejkukuichani, uarhiperata ka uarhikua irechaecheri..."

“... Karanarhikukataechanski úsinti arhiantaani. Nóksi ísku atanarhitaasti: karakataestiksi. Ménteruini eska Arte Moderno arhikataechani, nóksi karanarhikukatajkuesti: míntaestiksi ka atanskataecha. Karanarhikuti kúntaasinti ka síriasinti ka ísijtsini xarhatachisinti ma karakata. Ari jási karakua arhisinti, eska urheta uantasinka na enka úkuarhipkamentu uekatsemapakua: uarhiperatecha k’uiripu k’atari uanopikuichaeri, ... uárhukua ch’anakuiri ka irekuiri ampe... Arhikorhentasintijtu imani ampe enkaichi no újka jánaskani ka ampe enkaksi arhikuekajka mínteecha, arhikuekasinti eska íamentu ampe enka jókukuarhijka ka ísiksi úani kúnkorhekuichani jinteesintiksi sési járhata tsitsimukuicha ka arhijtsikperakuicha”.

Májkueni ísi uantantasingi eska urhetakua anapu iretecha t’arhexeraspkaksi jánaskua enkaksi jarhuakorhetarapka k’éráti iretechani jauataani, jimanka juramukua jápka, meiapekua, úkata úkuecha ka jakajkukua. Inte jási uantakua karantasinti imani eratsekua enka xáni ióni uantanapka eskaksi Centros Ceremoniales arhikataespkaxi:

“Ísi jakajkunasiampiti eska k’éráti ireta Mesoamérica anapuicha centros ceremonialiispka, jimankaksi táteechachajku irekapka ka juramutiicha, íásiijchi mítiska eskaksi k’éráti iretaespkaxi, jimanka jápka meiapikua, juramukua, p’urhejkukua ka jakajkukua. Imanka íási no ióni ampe mítinaka jinteesi eska iretecha jatsispka táchani jási júkskakua amparhati enka jarhuajpikaxi t’irerpeni k’éráti iretechani. No tarhekuerku: úkata úkua ka meiapikua ampe...”

Jánkuarhipti karantani iretecheri ampe Mesoamérica napuichiri, enkaksi íási jameri irekanteru jaka, karakatarhu “El arte de México: Materia y sentido” Echeru karakata 1 de septiembre 1977 uéxurhini jimpo, karhatamasinti kueraakataechani enkaksi iretaecha úaka eska miiukua cero arhikata:

“... Uánikua ampeksi níaraspti mítini ka kueraani, jarhasptiksi tsimanimentu: cero ka miiukua na enka k’uanijka. Intechanski nótki mítiasinti India anapu k’uiripu. Mesoamérica ménterujsinti jorhentasinti eska ma ireta nómeni sánteru k’ériisinka jimpo ka sánteru tumina jatsisinka, jarhastijtu erankuerani, eratsekua, úkua, mimixekua ka juramukua jimpo”.

Octavio Paz uantasingi eska iretaecha k’éráti artista arhikataespkaxi, jimpokiksi no sési jaxekuajku uantaxeraspkaxi, sési jaxekuanki kueraaspti jakajkukuani jinkuni enka úranaenka, íámintu úkua no jimajku k’amarasingi, imanki úrasianati jakajkutpeni ka jorhentpetarani uinapikua ka juramukua, ménterueni eska máruiteru anapuicha enkaksi arhustaenka:

“Uantakua enkaksi úrapirinka úkueri ampe Mesoamérica jinteepirinti expresión arhikata. Inte jási úkua arhisinti ka imanka arhijka uanimentu arhisinti ménku uantapeti. Uantani: tsitarani, xarhatani, no eratsekuanku na enka jáxekamentu. Ma Tukupacha Maya pirirenskata ka mínta jukatani áampe ísku tsakapue enkaksi arhintaaka karakataesti íákatarru. Májkuesti arhinskua ka exekua, tsimani jási enka Europa anapuicha no ísi exejka.”

Inteni xáni ampakiti úkua enkaksi kueraaka iretaecha, uantsinti eska terekorhekua ka sési jáxekua májkueska, jima uantantasingi karakatarhu “Obras maestras de México” Paris karaspti, marsu 1962 uéxurhini:

“Tutunakuicha terekorhekua sési jási terekuarhikuaesti: mántani uápita kústasinti santsajkukua kueraakuiri; íamentuksi terekuarhisinti ka táchani jarhatiistiksi. Nóksi mítespkaxi, mínteechanku exeaparini eska tsípikua táchani jásiiska. Xáni ampakiti úkua ka míkuarheri, enak sípakuarhikujka jakajkukuani ka juramukuani”.

Karakata Octavio Paz k'éрати jarhuajpekuestiksi enkajtsini jarhuatajka kurhankuntani, arini Méjiku enka xáni uáni mimixekua ka uantakuichani jatsiaka, enkaksi íáasi irekani jaka uinapikua jinkuni ka tsípekua jimpoka juchari k'éри umpaakukua jupikuarhitixaka k'éрати iretaechani jinkuni ka enkaksi jarhuajoika jánaaskua jinkuni arini parhakpeni. Nóksi úaka kurhankuntani jantiajku Méjikuni ka none urhetakua anapu iretechani jinkuni. Arini k'éри umpaakukua jimpo, uánikua mimixekuicha irekasti ka ixoksi kueraanasti k'éрати civilización arhikateecha. íáasi jameriksi ireta indijeniicha jarhuajpixati xáni ampakiti mimixekua ka uantakuichani jinkuni, enkaksi urhetakua anapu ireriika.

Eiankpekua: íámentu karakataechani enkaksi ixu xarhataaka jimaksi p'ítaaska **México en la obra de Octavio Paz, III.**

Traductor: Mtro. Néstor Dimas Huacuz

Lengua: P'urhépecha

Comunidad: Santa Fe de la Laguna, Mpio., de Quiroga Michoacán.